

Göran Ahlqvist

SYDSVENSK UTVANDRING TILL DANMARK

Fallstudie av en i kyrkoböckerna oregistrerad utvandring

Den svenska 1800-talsutvandringen till Amerika har under de senaste decennierna i hög grad uppmärksammats av såväl fackhistoriker som av en historiskt intresserad allmänhet. Långt mindre intresse har visats den samtida svenska utvandringen till Danmark (och andra inomeuropeiska länder). Danmarksutvandringen var enligt Emigrationsutredningen i mycket en sydsvensk företeelse som började på 1860-talet och kulminerade ett tjugotal år senare. Återinvandringen var påfallande stor.¹ Jämförd med den transoceaniska utvandringen kan den förefalla mindre glamorös och mindre fantasieggande. Den var för den skull inte obetydlig till sitt omfång. För perioden 1851—1910 anges den i officiell statistik till över 82.000 personer och till detta antal skall enligt Emigrationsutredningen fogas en "betydande" utvandring av mer tillfällig art, som inte redovisats.²

Någon uppskattning av den oredovisade danmarksutvandringens storlek föreligger inte. Hela den oredovisade svenska nettoutvandringen har i förhållande till den redovisade beräknats till 119 % för perioden 1851—60 och till 32 % (senare reducerad till 20 %), 12 % resp. 5 % för de tre följande tioårsperioderna.³ Först från och med år 1885 anses den vara av mindre betydelse.⁴ Sedan man granskat den officiella statistikens tillkomst har det ifrågasatts, om den oredovisade utvandringen verkligen fördelade sig i proportion till den som redovisades för varje mottagarland. I stället skulle den i stor utsträckning kunna hänföras till den inomnordiska utvandringen.⁵

Genom undersökningar gjorda under senare tid är det känt, att utvandringen till Danmark från de sydsvenska länen tog fart redan på 1840-talet.⁶ Från Blekinge

¹ Emigrationsutredningen, bilaga XX, s. 73.

² Emigrationsutredningen, bilaga XX, s. 73 ff.

³ Emigrationsutredningen, betänkande, s. 595 f.

⁴ *Birgitta Odén*, *Den urbana emigrationen från Sverige 1840—1872*. (Opubl. undersökning.) Lund 1964, s. 58.

⁵ *Odén*, a.a. s. 198.

⁶ *Odén*, a.a. s. 123.

Tabell 1. Procentuell fördelning av antalet utfärdade utflyttnings- och arbetsbetyg från Allbo härad (G-län) till Amerika och Danmark-Tyskland åren 1840—1870.

	Utflyttningsbetyg		Arbetsbetyg		Totalt
	Vuxna	Barn	Vuxna	Barn	
Amerika	38	11	0,7	0	49,7
Danmark-Tyskland	30	0,9	19	0,4	50,3
Summa	68	11,9	19,7	0,4	100

Källa: Husförhörslängder i Allbo härad.

Anm. till tabellen: N = 2.004. — Som barn räknas individer som ej fyllt 15 år.

emigrerade fram till och med år 1870 över 4.300 personer varav ca 40 % sökte sig till inomeuropeiska länder, främst då Danmark och Slesvig. Samtidigt arbetsvandrade omkring 1.450 personer från landskapet till i huvudsak samma område.⁷ Denna tidiga utvandring till inomeuropeiska mål var i större utsträckning än den till Amerika ett stadsfenomen.⁸ Men även på den sydsvenska landsbygden förekom en utvandring till Danmark. Så finns i husförhörslängderna från Albo härad i Kronobergs län anteckningar om att totalt över 2.000 arbets- och utflyttningsbetyg utfärdats under perioden 1840—1870.

Tabellen bekräftar det kända faktum att familjeutvandringen vid denna tid var mycket större till Amerika än till inomeuropeiska områden.⁹ Arbetsbetyg utfärdades här liksom i Blekinge nästan helt till inomeuropeiska resenärer. Att Danmark och Tyskland sammanförts i tabellen beror på de politiska förändringarna i Slesvig-Holstein. Bortses från detta område utfärdades endast 6,5 % av samtliga betyg till rent tyska områden.

Redan utnyttjandet av svenskt kyrkobokföringsmaterial, på vilket den officiella statistiken grundar sig, visar på en utvandring till Danmark av ansenliga mått. Likväl torde den vara större. Även i husförhörslängder och utflyttningslängder återspeglas den inomeuropeiska utvandringen dåligt.¹⁰

Hur kan man då komma åt den utvandring som inte givit nedslag i anteckningar om utfärdade betyg? Ett sätt skulle vara, "att genomleta samtliga husförhörslängder och framför allt de obefintlighetslängder, som upplades efter år 1865".¹¹ Därvid påträffas ibland anteckningar av typen "vistas i Danmark" etc. Anteckningar som tyder på att församlingsprästen i efterhand fått upplysning om

⁷ Agnes Wirén, Uppbrott från Örtagård. Utvandring från Blekinge till och med år 1870. Bibliotheca historica Lundensis XXXIV. Karlshamn 1975, s. 40, s. 51 och s. 172.

⁸ Wirén, a.a. s. 174.

⁹ Wirén, a.a. s. 174 och Odén, a.a. s. 239.

¹⁰ Se härom Rolf Johansson, Registrering av flyttare. Scandia 1976: 2.

¹¹ Wirén, a.a. s. 25.

personer som försvunnit ur socknen. Tillvägagångssättet blir ofta tidsödande och resultatet sannolikt magert.¹²

Möjligheterna att kontrollera det svenska kyrkobokföringsmaterialets uppgifter tycks goda beträffande utvandringen till Amerika.¹³ För danmarksutvandringens vidkommande förefaller dessa sämre.¹⁴ Från dansk sida är inga försök kända, som avsett att uppskatta invandringen från Sverige. Kristian Hvidts brett upplagda danska emigrationsavhandling ”Flukten til Amerika” upptar visserligen också till dels den svenska invandringen till Danmark, men det statistiska underlaget för denna rörlighet har Hvidt till stor del hämtat från Sverige (Emigrationsutredningen).¹⁵ Else-Marie Boyhus, som bl.a. ägnat sig åt att studera den danska sockerbetsodlingens arbetskraftsproblem, uppger att det inte finns några tillgängliga uppgifter om hur många svenska säsongarbetare som sökt sig till Danmark.¹⁶

I Landsarkivet för Själland m.m. har Boyhus dock funnit ett lokalt register, omfattande Rødby polisdistrikt på Lolland. Detta upptar utläningar, vilka under tiden 1875—1885 fick utfärdat s.k. opholdsbøger. Registret, som i denna uppsats skall användas för att närmare granska den oregistrerade svenska utvandringens omfång, har inte tidigare bearbetats med denna inriktning. Det är heller inte bekant att något liknande register använts för detta ändamål.¹⁷

Opholdsbogsregistrets tillkomst och innehåll

Innan det danska opholdsbogsregistret från Lolland används är det befogat att närmare redovisa hur det tillkommit.

¹² På detta sätt återfann Agnes Wirén 183 personer i 1860-talets kyrkoböcker, som sannolikt åkt till Danmark (*Wirén*, a.a. s. 79). Samtidigt påträffades 120 personer, som oredovisat begivit sig till Amerika (*ibid.*, s. 92). Rolf Johansson fann att man med detta förfaringsätt skulle nå 20—30 % av det totala antalet personer i obefintlighetslängderna (*Johansson*, a.a. s. 189).

¹³ *Lars-Göran Tedebrand*, Sources for the History of Swedish Emigration (i Runblom-Norman: From Sweden to America. A History of the Migration. Uppsala 1976), s. 85 ff. Även *Ingrid Eriksson*, Passenger Lists and the Annual Parish Reports on Emigrants as Sources for the Study of Emigration from Sweden (i Nordic Emigration, 1970).

¹⁴ *Odén*, a.a. s. 62.

¹⁵ I registret till Hvidts avhandling anges invandringen till Danmark behandlas allmänt på s. 93, 129, 204 och 265 samt speciellt från Sverige på s. 179, 182, 233 samt 259 (*Kristian Hvidt*, Flukten til Amerika eller drivkræfterna i masseudvandringen fra Danmark 1868—1914. Aarhus 1971, s. 547). På ingen av dessa sidor har jag funnit att något statistiskt underlag från Danmark skulle ha använts.

¹⁶ *Else-Marie Boyhus*, Svenske sæsonarbejdere. Lolland-Falsters historiske samfunds årsbog 1973. Maribo 1973 (*Boyhus*, 1973: I), s. 127.

¹⁷ Registrets titel är ”Fortegnelse over udstedte Opholdsbøger for Udlændinge”. Det finns numera tillgängligt som magnetband utarbetat av Boyhus i samverkan med H. O. Hansen och L. Kjærsgaard.

En presentation och bearbetning av registret föreligger utförd av Boyhus i form av 9 sidor kommentarer och 19 tabeller. Arbetet är en stencil benämnd Svenske sæsonarbejdere i Rødby retskreds 1875—1885. Lolland-Falsters stiftsmuseum. Maribo 1974 (*Boyhus* 1974).

Genom den danska emigrationsforskningen vet vi, att Lolland hörde till de områden i Danmark som hade den största utvandringen till Amerika. På denna ö dominerade storgods. Hit infördes nyheten med sockerbetsodling i form av stor-drift på 1870-talet. Då denna verksamhet inte beredde full sysselsättning året om, men enligt tidens sätt att se i gengäld tarvade desto större mängd kvinnlig arbetskraft under vissa delar av året uppkom det förhållandet, att medan öns manliga arbetskraft tvangs söka sin utkomst på annat håll (bl.a. i Amerika) så rekryterades unga kvinnor från Sverige (senare ersatta av polska) för att utföra de tillfälliga arbetsuppgifterna.¹

Från och med halvårsskiftet juni/juli 1875 krävdes enligt dansk lag att varje utlänning som avsåg att ta anställning inom det danska riket skulle förse sig med s.k. opholdsbog. Lagen hade retroaktiv verkan i det den även omfattade personer som redan hade anställning i landet.

En person som var försedd med opholdsbog hade rätt att ta ny anställning utan att skaffa ny bok. Enda förbehållet var, att boken skulle uppvisas för berörd polismyndighet. Den enda gång som arbetstagaren därmed behövde registreras var vid tillfället för opholdsbogens utfärdande.² Vid detta tillfälle skulle den blivande arbetstagaren ”legitimere sig ved et af en offentlig Myndighed udstedt Dokument” från sitt hemland.³ Vid utfärdandet erlades sannolikt också en avgift.⁴

I det register som polismyndigheten lade upp antecknades följande data: för- och efternamn, titel, födelseort, aktuell ålder samt dansk arbetsgivare.⁵

Inte mindre än 1.800 personer finns upptagna i registret, som är kronologiskt upplagt och omfattar tiden 15 juni 1875—9 maj 1885. De 1.760 svenskarna som finns inskrivna i registret kommer i stor utsträckning från Kronobergs län.⁶ Men många församlingar i övriga Sydsverige är företrädade.⁷ De som fick böcker utfärdade var genomgående mycket unga. Över 40 % hade ännu inte fyllt 20 år. Med kännedom om arbetsmarknadsförhållanden på Lolland blir det förstaeligt att mer än 2/3 av de registrerade är kvinnor.⁸

¹ *Hvidt*, a.a. s. 257. Även *Else-Marie Boyhus*, Sukkerroedyrkningens arbejdskraftsproblemer. Lolland-Falsters historiske samfunds årsbog 1973. Maribo 1973 (*Boyhus*, 1973: 2), s. 120 ff samt *Boyhus*, 1973: 1, s. 127 ff. Sockerbetsodlingen som enda förklaring till den Lolland-Falsterska utvandringen har ifrågasatts (*Erik Helmer Pedersen*, Udvandring fra de danske landdistrikter. 1066 Tidsskrift for Historisk Forskning nr 4—5 1975, s. 6 ff.).

² *Boyhus*, 1974, s. 1.

³ Lov af 15de Maj 1875 om Tilsyn med Fremmede og Reisende m.m.

⁴ *Boyhus* uppger att de säsongarbetare som fick anställning vid sockerindustrin Lolland (öns största arbetsgivare) fick avgiften för bokens utfärdande betald av företaget (*Boyhus*, 1973: I, s. 136).

⁵ *Boyhus*, 1974, s. 1.

⁶ *Boyhus*, 1974, s. 3 samt tabell 2, 4 och 6.

⁷ En ytlig sammanräkning visade att över 75 olika svenska församlingar fanns upptagna i registret under år 1875. Detta år inskrevs dock flera personer i registret än under något av de följande (*Boyhus*, 1974, tabell 2).

⁸ *Boyhus*, 1974, s. 5.

Kunde det vara till förfång för någon att hamna i detta register? Hos de författare som anlitats här och som nämner införandet av opholdsbøger i Danmark sägs inget som skulle tyda på detta. Något allmänt skäl att undvika registrering tycks inte ha funnits. Det borde då ha varit fördelaktigast att följa lagens påbud och mest framsynt att ha det efterfrågade betyget med redan vid utresan.

Problemställningar och arbetshypoteser

Kan man utnyttja det danska opholdsbogsregistret för att få ett bättre begrepp om den svenska utvandring till Danmark som inte blev registrerad i kyrkoböckerna? För att i viss mån besvara denna fråga skall en undersökning göras, som har till mål att utifrån opholdsbogsregistret kvantitativt fastställa en utvandring, som är oåtkomlig i de svenska kyrkoarkiven och ställa denna i relation till en i samma arkiv åtkomlig. Undersökningen kommer inte att omfatta samtliga de 1.760 namngivna svenskarna utan endast ett mycket begränsat urval. Undersökningens uppläggning framgår av det följande resonemanget.

Till skillnad från det svenska kyrkobokföringsmaterialet bekräftar opholdsbogsregistret att samtliga däri upptagna svenskar verkligen varit i Danmark.¹ Om lagen om krav på opholdsbog till punkt och pricka efterlevdes har också samtliga uppvisat någon form av attest (flyttnings- eller arbetsattest), utfärdad av pastors-ämbetet för den danska polismyndigheten.

Nu anger registret utvandrarens födelseförsamling och inte dennes senaste hemförsamling, där attesten utfärdats och i vars kyrkoböcker ev. anteckning om danmarksresan finns. Då man inte utan vidare kan anta att alla utvandrarerna haft samma födelse- som utvandringsförsamling måste ett omständligt och tidskrävande förfaringsätt tillgripas, om man vill kontrollera samtliga individer, som utväljs för denna på uppgifter om utfärdade betyg. Därför antas här att många av de unga utvandrarerna haft identisk födelse- och utvandringsförsamling.² Antagandet är arbetsbesparande, ty man kan då gå direkt till födelseförsamlingarnas husförhörslängder för tiden för utvandringen. Till följd härav kan man dock befara ett stort bortfall.

Beroende på om de utvalda personerna påträffas i kyrkoböckerna eller ej och utifrån de anteckningar som ev. gjorts i dessa längder, kan danmarksutvandrarerna indelas i följande kategorier:

Kategori I. Personer som över huvud taget inte påträffats i vare sig födelselängder eller husförhörslängder. Dessa individer hade man inte kunnat komma åt oavsett vilken arbetsmetod som än föredragits. Hur stor är gruppen och varför har den uppkommit?

¹ Jfr *Wirén*, a.a. s. 18 f.

² *Boyhus*, 1974, s. 4 f. och *Wirén*, a.a. s. 78.

Kategori II. Personer som väl påträffats i födelselängderna men ej i husförhörslängderna. Detta bortfall är till en del en konsekvens av den här valda efterforskningsmetoden. Kan man avgöra om detta bortfall är anmärkningsvärt stort?

Kategori III. Personer som påträffats i husförhörslängderna, men som varken i dessa längder eller i utflyttningslängderna för utreseåret fått anteckning om den företagna danmarksresan. Denna kategori utvandrare skulle ha varit helt omöjlig att nå om man enbart förlitat sig på svenskt kyrkobokföringsmaterial.

Kategori IV. Personer som finns medtagna i utflyttningslängderna för utreseåret eller som i husförhörslängderna fått sådana noteringar att det klart framgår att de fått utfärdat arbets- eller flyttningsbetyg till Danmark under det aktuella året. Endast de som fått flyttningsbetyg har kunnat ligga till grund för den inrapportering som resulterade i samtidens officiella statistik. Båda betygsformerna hade blivit registrerade i en nutida utvandringsstudie.

Kategori V. Personer om vilka det inte klart framgår att någon form av betyg utfärdats till Danmark utreseåret, men där det likväl av husförhörslängderna och obefintlighetslängderna framgår att prästerskapet haft kännedom om att personerna i fråga uppehållit sig i Danmark under denna tid. Anteckningar av typen "Lär vistas i Danmark sedan våren 1875" är spår av sådan kännedom. Denna kategori utvandrare är identisk med den oregistrerade utvandring, som man kan uppspåra genom close-reading av svenskt kyrkobokföringsmaterial.³

Kategorierna III, IV och V kommer att ligga till grund för jämförelsen mellan registrerad och oregistrerad utvandring. Kategorierna I och II är det bortfall som blivit följderna av att inte alla de från opholdsbogsregistret utvalda personerna kunnat återfinnas i husförhörslängderna. Genom en uppdelning av bortfallet på två kategorier blir det möjligt att ta reda på hur många som i bästa fall skulle kunnat innefattas i undersökningen, såvida inte en förenklad efterforskningsmetod använts (kategori II). Samtidigt kan man få en antydning om hur pass tillförlitligt opholdsbogsregistret är i fråga om de däri upptagna personernas data (kategori I).

En grupp oregistrerade svenska danmarksutvandrare nås inte heller genom utnyttjandet av det danska opholdsbogsregistret, nämligen de som inte skaffade sig någon opholdsbog. Förutsatt att brott mot opholdsbogsbestämmelserna beivrades, skulle spår av denna utvandring endast kunna återfinnas i de danska domstolshandlingarna.

³ Se ovan s. 194 f.

Urvalsförfarande

Med en population som den i opholdsbogsregistret och när en totalundersökning inte är aktuell, vore det sannolikt lämpligast med ett urvalsförfarande som garanterade obundenhet och slumpmässighet. Urvalet skulle då representera en högre aggregationsnivå och en enskild prästs bokföringspraxis skulle därmed inte kunna få avgörande betydelse för jämförelsen mellan registrerad och oregistrerad utvandring.¹ Dessa fördelar måste dock vägas mot det merarbete som skulle bli följden då ett stort antal kyrkolängder i så fall måste användas.

Denna undersökning har begränsats till att omfatta endast personer från de tre kronobergska socknarna Härlunda, Virestad och Urshult. Personer från dessa socknar finns upptagna i opholdsbogsregistret nästan varje år under den tioårsperiod då registret fördes. Antalet registrerade från dessa socknar är dock inte jämnt spritt under perioden, utan det varierar. För att få med så många personer som möjligt, men ändå begränsa undersökningen kraftigt, utsågs för varje socken de tre år då flest personer var upptagna.²

Det rent praktiska utsorterandet av individer som skulle ingå i undersökningen komplicerades något. Registrets stavning är nämligen mer dansk än svensk.³ Stavningen av sockennamn har ibland varit sådan att det kunnat ifrågasättas om ortnamnet borde utläsas som Härlunda, Virestad och Urshult eller som något snarlikt församlingsnamn. För att inte i onödan begränsa urvalet medtogs alla personer, om vilka det fanns anledning tro att födelseorten varit någon av de tre undersökningssocknarna. Detta välvilliga inlemmande av personer i undersökningen kan medföra att kategori I blir något för stor.

Totalt innefattar sålunda undersökningen 146 personer. Av dessa är inte oväntat flertalet kvinnor (88 %). Könsfördelningen är nästan exakt densamma som för smålandsresenärerna som helhet (där 85 % kvinnor). Andelen kvinnor

Tabell 2. Antalet ur opholdsbogsregistret utvalda personer, fördelade på födelsesocken och utvandringsår.

År	Härlunda	Virestad	Urshult
1875	19	15	17
1879	18	8	—
1880	5	—	23
1883	—	—	30
1884	—	11	—
Totalt	42	34	70

¹ Johansson, a.a. s. 180 f.

² Det mycket snäva urvalet beror på att undersökningen från början ingick i en D-uppsats om 5 poäng.

³ Detta kan tyda på att registerskrivarna inte haft tillgång till de svenska attesterna utan mottagit uppgifterna muntligen av utvandarna.

Tabell 3. Urvalspersonerna fördelade efter var de kunnat återfinnas i det svenska kyrkobokföringsmaterialet. (F. = födelselängd, H. = husförhörslängd.)

Socken	Sökta	Ej funna	Återfunna			
			totalt	därav i		
				F.	H.	
Härlunda	42	5	37	17	20	(48 %)
Virestad	34	4	30	9	21	(62 %)
Urshult	70	8	62	16	46	(66 %)
Totalt	146	17	129	42	87	(60 %)

är dock klart högre än för samtliga i registret upptagna från Sverige (där är 72 % kvinnor).⁴

Bortfallet

De 146 personerna eftersöktes först i husförhörslängderna.¹ Där kunde 59 personer inte påträffas. De icke funna efterspanades då i födelselängderna, varvid 42 personer påträffades. Resterande 17 individer nåddes inte. Dessa 17 utgör knappt 12 % av samtliga utvalda. Därmed är kategori I känd till sitt omfång. Undersökningsunderlaget har så krymt till att innefatta 129 personer. Av dessa kunde nästan en tredjedel (33 %) inte identifieras i husförhörslängderna. Därmed är också kategori II känd till sin storlek. Sockenvariationerna, som är av intresse för förklaringarna till bortfallet, framgår av tabellen ovan.

En arbetshypotes om att samtliga utvalda från opholdsbogsregistret kunde påträffas i födelseförsamlingarnas husförhörslängder från tiden för utflyttningen hade inte kunnat verifieras. Bortfallet har blivit 40 % (därav 12 % som inte heller kunde återfinnas i dessa församlingars födelselängder). Ett så stort bortfall bör granskas närmare. Det gäller att finna förklaringar till dess uppkomst.

För det första kan fel ha begåtts vid själva excerperandet. Rent slarv kan ha spelat en roll. En husförhörslängd från de folkrikare socknarna Virestad och Urshult omfattar bortåt 1.000 uppslag. Som regel (men dock inte utan undantag) är dessa liksom födelselängderna lättlästa.

För att identifiera en eftersökt person fordras att kyrkoböckerna och opholdsbogsregistret har så gott som samstämmiga uppgifter om personen. Felaktigheter är utan betydelse endast i de fall de är gemensamma för båda källorna. En felaktighet i ettdera materialet leder till ifrågasättande av om rätt person verkligen

⁴ Boyhus, 1974, tabellerna 1 och 2.

¹ När det i fortsättningen talas om husförhörslängd utan närmare precisering, avses den husförhörslängd som var aktuell i födelseförsamlingen det år danmarksresan företogs.

återfunnits eller om det rör sig om en namne med likartade personuppgifter.² Till detta kommer, att det på landsbygden på 1800-talet pågick en uppluckring av det gamla namngivningsskicket. Det blev inte längre helt självklart att faderns förnamn skulle bilda förled i barnets efternamn.³ Så t.ex. kunde Sven Perssons dotter få endera namnet Svendsdotter eller Persson. Långt ifrån alltid är barnets efternamn utskrivna i husförhörslängderna. I sådana fall har faderns och/eller övriga familjemedlemmars släktnamn fått avgörande betydelse.⁴

När det gäller bortfallet enligt kategori I bör utöver slarvfel och svårigheter att identifiera de eftersökta även upprepas det välvilliga inlemmande av personer i undersökningen, som nämnts ovan.

Bortfallet enligt kategori II kan inte förklaras enbart med tillämpliga delar av det resonemang som anförts för kategori I. Därtill är bortfallet för stort. Största delen av detta bortfall har sannolikt uppkommit till följd av att de som påträffats i födelselängderna men inte i husförhörslängderna redan före utvandringen till Danmark varaktigt lämnat födelseförsamlingen. Frågan är bara, om ett bortfall orsakat av befolkningsrörlighet kan ha den omfattning som här föreligger (33 %).

Vi vet att den svenska landsbygden på 1800-talet hade en omfattande rörlighet.⁵ Men vi vet samtidigt att de regionala variationerna i denna rörlighet var stora.⁶ Det är därför vanskligt att applicera rön gjorda på andra geografiska områden på dessa tre undersökningssocknar. Likväl finns det skäl att jämföra med den befolkningsrörlighet som förekom bland utvandrarerna från Blekinge på 1850- och 1860-talen. Undersökningssocknarna gränsar till eller ligger helt nära detta landskap.

I Blekinge var till ungefär en tredjedel landsbygdens emigranter till inom-europeiska länder födda i annan socken än den varifrån utflyttningen företogs.⁷ För gruppen ”pigor och drängar” gällde detta varannan.⁸ Arbetsvandrarernas rörlighet stämde bättre överens med totalbefolkningens och där gällde detta endast 2 av 10.⁹

Någon fullt adekvat jämförelse med resultatet från Blekinge kan inte göras. Detta bl.a. därför att någon ansträngning ju här inte gjorts för att ta reda på

² ”Desværre er den svenske navngivnings-fantasi ikke overvældende stor og de samme navnkombinationer kan derfor forekomme flere gange” (*Boylus*, 1973: I, s. 136). Även *Eriksson*, a.a. s. 5.

³ *Ivar Modéer*, Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier. Lund 1967, s. 126.

⁴ Angående patronymikon efter vissa namn hänvisas till *Börje Furtenbach*, Släktforskning för alla. Motala 1971, s. 27.

⁵ *Sune Åkerman*, Migration — ett tvärvetenskapligt forskningsområde (i *Utvandring. Den svenska emigrationen till Amerika i ett historiskt perspektiv*. Red. av Ann-Sofie Källemark). Stockholm 1973, s. 45.

⁶ *Wirén*, a.a. s. 104.

⁷ *Wirén*, a.a. s. 71.

⁸ *Wirén*, a.a. s. 76.

⁹ *Wirén*, a.a. s. 78 samt tabell 8 s. 72.

vilken typ av attest, som utfärdats till dem som redan före utvandringen varaktigt utflyttat ur födelseförsamlingarna. Bekant är endast att våra resenärer till övervägande del var ungt tjänstefolk från jordbruket. Likväl torde man kunna hävda, att det uppkomna bortfallet på 33 % inte är anmärkningsvärt i belysning av rörligheten bland de blekingska utvandrarerna.

Bortfallet enligt kategori II är större för Härlunda än för Virestad och Urshult (tabell 3). Detta skall sättas i samband med den kännedom vi har om den interna migrationen. Huvuddelen av tidens flyttningar gällde korta avstånd. De dominerades helt av okvalificerade arbetare (drängar och pigor),¹⁰ alltså av samma yrkesgrupper som här undersöks. Jämfört med Virestad och Urshult är Härlunda en till arealen liten församling. Möjligheten att vid en varaktig flyttning komma att passera sockengränsen måste bedömas som större i den lilla församlingen än i den stora.¹¹ En varaktig flyttning över sockengränsen innebar att den flyttande ströks ur den tidigare hemförsamlingens husförhörslängd och överfördes i utflyttningens längden. Personens vidare öden framgår därmed inte längre i denna församlings kyrkoböcker. Detta förklarar det större bortfallet för Härlundas del. En tillbakablick i ett par av församlingens tidigare husförhörslängder visar, att åtminstone 14 av de 17 personer som enbart återfanns i födelselängderna hade varaktigt flyttat ut ur församlingen innan det blev aktuellt med den här undersökta danmarksresan. Inte heller var det oväntat att mottagarförsamlingarna för de flesta kom att bli Härlunda närliggande församlingar, såsom Virestad, Almundsryd och Västra Torsås.

Om bortfallet enligt kategori II uppkommit till följd av en naturlig befolkningsrörlighet, kunde man också vänta sig att genomsnittsåldern för personerna i denna kategori skulle vara högre än för de i kategorierna III—V sammantagna (dvs. de i husförhörslängderna påträffade). Sannolikheten för att man varaktigt bosätter sig utanför sin födelseförsamling borde ju öka med tilltagande ålder. En sådan skillnad i genomsnittsålder kunde också iakttagas om blott med en differens på ett år (medianvärdesberäkning). Skillnaden kan tyckas oväsentlig, men förklaringen till att den är så liten måste vara att de undersökta personerna överlag var mycket unga. Differensen framgår tydligare om man endast ser till personer på 25 år och däröver. För de i husförhörslängderna påträffade hade endast var tionde (11 %) uppnått denna ålder, medan för kategori II motsvarande gällde var fjärde (26 %).

Registrerad och oregistrerad utvandring

Förhållandet mellan den registrerade och den oregistrerade utvandringen har avgjorts med hjälp av de anteckningar om den bekräftade danmarksutvandringen

¹⁰ *Sune Akerman*, En överraskande rörlighet. HT 1972, s. 95 f.

¹¹ *Wirén*, a.a. s. 107.

Tabell 4. Utvandrarerna fördelade efter de anteckningar som gjorts om dem i husförhållnings- och utflyttningslängder angående den resa till Danmark, som registrerats i opholdsbogsregistret.

Typ av anteckning	Härlunda	Virestad	Urshult	Totalt	(I procent)
Utflyttningsbetyg (IV)	2	2	2	6	(7 %)
Arbetsbetyg (IV)	—	1	5	6	(7 %)
Annan anteckning (V)	—	7	11	18	(21 %)
Ingen anteckning (III)	18	11	28	57	(65 %)
Summa personer	20	21	46	87	(100 %)

Anm. till tabellen: Romersk siffra anger kategoriellhörighet.

som finns för de påträffade i husförhållningslängderna. Som komplettering till dessa längder har utflyttningslängderna använts.¹ Detta därför att man inte på förhand kan utgå ifrån att de båda längderna lämnar identiska uppgifter.² Men bara i något enstaka fall har utflyttningslängderna haft någon uppgift utöver vad husförhållningslängderna meddelat.

Resultatet av sökandet i husförhållnings- och utflyttningslängder efter anteckningar som bekräftar den företagna danmarksutvandringen framgår av tabell 4. Den däri företagna kategoriindelningen har presenterats ovan.

Utifrån de resultat som redovisas i tabell 4, skulle endast omkring 7 % kunna komma med i den officiella statistik som samtidigt upprättade. Anteckningar om utfärdade betyg har gjorts endast för 14 % av de undersökta personerna. Ytterligare 21 % skulle ha nåtts genom en detaljgranskning av husförhållnings- och obefintlighetslängderna. Det övervägande antalet, hela 65 %, skulle ha förblivit oregistrerade.

Det framkomna förhållandet mellan registrerad och oregistrerad utvandring gäller endast för den här utvalda populationen. En population som till mer än hälften består av personer från Urshults församling och där det resterande underlaget hämtats från Härlunda och Virestads församlingar.

Andelen oregistrerade är för stor för att avfärdas enbart som slarv från församlingsprästernas sida. I vissa fall avstod helt enkelt prästerna från att utfärda utflyttningsbetyg till den inomeuropeiske utvandrararen, därför att det skulle kunna vålla besvär för den utflyttade om denne återvände till hemsocknen och ville ingå äktenskap, men inte kunde uppvisa intyg om hinderslöshet för tiden mellan utflyttningen och återinvandringen. Föredrog prästen å andra sidan att utfärda arbetsbetyg försvann också skyldigheten för honom att göra noteringar därom i husförhållningslängden.³ Att likväl sådana betygsanteckningar finns, tyder på ett

¹ Enligt muntlig uppgift från pastorsämbetet i Härlunda finns inte någon utflyttningslängd för år 1875 bevarad. Kyrkans arkivförteckning upptar inte några bevarade längder från början av 1870-talet. Dessa finns inte heller i Vadstena landsarkiv.

² Johansson, a.a. s. 188 tabell VII.

³ Johansson, a.a. s. 183.

intresse från prästernas sida att veta var deras församlingsbor uppehöll sig. Samma intryck gör de många "annan anteckning", som förmodligen tillkom i samband med husförhören ute i rotarna.

Man skulle kunna anta att prästerna ibland endast antecknade första gången någon tog ut betyg. Vore det så skulle de som här visat sig vara oregistrerade fått ett tidigare betyg, som i så fall satt spår i samma eller tidigare husförhörlängd. Varje husförhörlängd har täckt en tid av fem år. Om ingen anteckning om tidigare betyg funnits i den aktuella längden, skulle det ibland ha förflutit ända upp till fyra år sedan det första betyget uttogs. Resenärerna var över lag mycket unga när de fick sin opholdsbog utfärdad. Antar man att de gjorde sin första resa till Danmark redan flera år tidigare, skulle detta innebära att den genomfördes medan de ännu var minderåriga. Dessutom skulle de som rest till Danmark omkring år 1880 och därefter ju redan haft sin opholdsbog från tidigare resa och inte uppförts i det danska registret.

Utöver den vedertagna förklaringen ovan, att den oregistrerade utvandringens omfång är avhängigt av varje församlingsprästs egna bokföringsprinciper skall här ytterligare en förklaring framföras. Denna är ännu så länge hypotetisk och inte närmare underbyggd.

När undersökningen påbörjades förutsattes, att alla de i opholdsbogsregistret upptagna personerna uppvisat svensk attest. Arbetet med registret visade sedan, att detta på vissa punkter inte stämde överens med de iakttagelser om persondata som gjordes i kyrkobokföringsmaterialet. Detta kan bero på att registeruppgifterna ibland mottogs muntligen av den som önskade opholdsbog men inte kunde uppvisa svensk attest. Har det kunnat gå till så, efterlevdes inte den danska lagen om opholdsbog i full utsträckning, och denna eftergivenhet i kravet på uppvisande av attest måste snart ha stått klar för de svenska utvandarna. Dessa kunde då dra den slutsatsen, att det för deras vidkommande var egalt huruvida de skaffade sig svensk attest eller ej. Därmed måste också i många fall intresset från deras sida att underrätta församlingsprästen ha försvunnit.

Slutsatser av en fallstudie

Den ännu så länge relativt ouppmärksammade svenska 1800-talsutvandringen till inomeuropeiska länder har liksom den amerikanska satt sina spår i det svenska kyrkobokföringsmaterialet. Källkritiska studier har dock visat att endast de som avsåg att varaktigt bosätta sig i grannländerna behövde registreras med större noggrannhet häri. De som avsåg att återvända till hemsocknen registrerades mer eller mindre slumpmässigt.

Sammanförs den varaktiga och den tillfälliga utvandringen sådan den framgår av kyrkoböckerna (oklart vad som är att betrakta som vad) så erhålles en inomeuropeisk utvandring, främst riktad till Danmark och Tyskland, från vissa delar

av Sydsverige, som åtminstone tidvis varit ungefär lika stor som den till Amerika. Därutöver förekom en utvandring som inte på samma sätt och i samma utsträckning registrerades i detta material, här kallad den oregistrerade. Denna har sannolikt varit större till de inomeuropeiska än till de utomeuropeiska länderna. För att få någon kännedom om den oregistrerade inomeuropeiska utvandringens omfång gjordes en analys utifrån ett danskt opholdsbogsregister. Den har visat på en mycket stor andel oregistrerade utvandrare till Danmark från tre smålandssocknar under perioden 1875—1885.

Undersökningen har, som understrukits, gjorts på ett mycket begränsat underlag och medger inga större generaliseringar. Nya undersökningar med större utvandranderunderlag och med större geografisk spridning måste till. Om dessa skulle ge resultat som är i linje med det här framkomna, borde man kunna ifrågasätta om den inomeuropeiska utvandringens omfång kan nås genom användande enbart av svenskt kyrkobokföringsmaterial. Utflyttningslängderna tycks i det närmaste oanvändbara och husförhörlängderna någorlunda användbara endast när man samtidigt bemödar sig om att även noggrant penetrera anmärkningskolumnerna och obefintlighetslängderna. Som korrigerering till det svenska kyrkobokföringsmaterialet torde det vara nödvändigt att använda icke-svenskt material i den mån sådant står till buds. Så är kanske fallet vad beträffar utvandringen till Danmark.¹

Emigration from Southern Sweden to Denmark

The as yet comparatively neglected Swedish 19th-century emigration to European countries has, like its American counterpart, left its traces in the Swedish parish records. Source-critical studies, however, have shown that only those intending to take up permanent residence in the neighbouring countries needed to be registered in any great detail. Those who planned to return to their home parish were registered more or less haphazardly.

Combining the permanent and temporary emigration, such as indicated by the church records, we obtain the emigration to Europe, chiefly Denmark and Germany, from certain parts of southern Sweden. At times, this was roughly equivalent to that to America. Apart from this, emigration occurred that was not recorded in this material in the same manner and to the same extent; this is here called unrecorded emigration. It was probably larger to European than to non-European countries. To gauge the extent of the unrecorded emigration to Europe, the author has made a very limited study based on a Danish "opholdsbogsregister" (a record of people in residence in the country).

¹ Ansträngningar görs för närvarande av Emigrantinstitutet och Historiska institutionen i Växjö för att uppsåra och insamla danska register av typen "opholdsbogsregister" i avsikt att närmare kartlägga utvandringen till Danmark. Från början inriktades emigrationsundersökningarna i Växjö på att jämföra olika typer av kyrkobokföringsmaterial, samtidigt som regionala undersökningar av utvandringen utarbetades. Senare har verksamheten mer inriktats mot studiet av den inomeuropeiska emigrationen. Resultaten har framlagts i form av seminarieuppsatser.

This register was kept in the police district of Rødby during the years 1875—1885 and included 1760 Swedes. Of these, a total of 146 persons was selected. These were stated as having been born i Härlunda, Virestad and Urshult. They were looked up in the registers of birth from the appropriate parishes and in the catechetical records from the time of emigration. Seventeen persons were never traced, most probably due either to carelessness, unclearities in the records or difficulty in identifying the persons in the church ledgers. Of the remainder, some 35 % could not be found in the catechetical lists. The reason for this may be the same as for the 17, but the most likely explanation is that these people left their birth-parish permanently prior to the time of emigration.

The remaining 87 persons were also looked up in the change-of-address records. From the details collected, it appeared that circa 7 % were noted to have received a change-of-address certificate prior to moving to Denmark. A similar number were noted to have been issued with a labour certificate. For a further 21 % there were notes to the effect that they were known to be residing in Denmark. But for fully 65 % there were no such records. The accepted explanation of the large number of unrecorded emigrants is that the records varied according to the praxis of each individual priest. Furthermore, an as yet untested hypothesis has been advanced that even after 1875 when the "opholdsbog" was instigated in Denmark, people failed to inform their parish priest of a planned sojourn abroad.

The study is based on very limited data and does not permit any great generalisations. New investigations with a larger emigrant material and greater geographical distribution must be undertaken. If the results of these are in line with those presented here, it is questionable whether the extent of the emigration to Europe can be assessed solely on the basis of Swedish church records. Change-of-address records appear to be virtually useless, and catechetical records useful only when one simultaneously takes the trouble to make a careful study of the remarks columns and registers of untraceable persons. To rectify the Swedish church records, it is probably necessary to use non-Swedish material as far as it is available. This may well be the case as regards the emigration to Denmark.